

Jadwiga Weber

Z problematyki badań nad czytelnictwem młodzieży szkolnej

Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature 31, 325-331

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JADWIGA WEBER

Z PROBLEMATYKI BADAŃ NAD CZYTELNICTWEM MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

Badania nad czytelnictwem w Polsce są prowadzone pod kątem bibliotekarskim, pedagogicznym i socjologiczno-psychologicznym. Obejmując różne zbiorowości przestrzenne i rozmaite kategorie społeczno-zawodowe, wśród nich dzieci i młodzież szkolną — dążą one do określenia, jakie rodzaje książek są preferowane wśród różnych kategorii czytelników oraz jaki wpływ książki te wywierają na kształtowanie się i zmiany osobowości, postaw, a także opinii i zachowań społecznych.

A. Mikucka tak definiuje badania czytelnicze:

Badania czytelnictwa zajmują się wzajemną zależnością zachodzącą między książką a czytelnikiem, uwzględniając szereg czynników ubocznych, warunkujących powstanie i obieg książki, a także kształtowanie się i rozwój psychiki czytelnika, i wypracowują na tej zasadzie nowe podstawy tego stosunku¹.

T. Parnowski określa badania czytelnicze w kontekście historyczno-społecznym:

Problem badania czytelnictwa jest produktem historycznego dojrzewania socjalizacji procesów oświatowych i tendencji pedagogicznych. Jest on rezultatem pogłębiania się wiedzy o dziecku, zrozumienia w oczach współczesnych odrębnej osobowości, jest wreszcie przejawem postępowych tendencji społecznych dbających o wychowanie człowieka aktywnego, twórczego i krytycznego. U jego źródła znajduje się także troska o jak najefektywniejsze wyzyskanie skomplikowanego kapitału zużywanego w książkach dla dzieci i młodzieży².

Badania nad czytelnictwem leżą na pograniczu kilku dyscyplin naukowych: pedagogiki, socjologii, psychologii i innych nauk. Powoduje to trudność w przeprowadzaniu jednorodnej klasyfi-

¹ A. Mikucka, *Przedmiot, zakres i metody badań nad czytelnictwem*, Warszawa 1938, s. 75.

² T. Parnowski, *Rodowód badań czytelnictwa oraz potrzeby chwili bieżącej*, „Ruch Pedagogiczny” 1962, nr 1, s. 47.

kacji używanych w nich metod i pojęć, trudność typową dla dzisiejszego stanu nauk społecznych. Rzutuje na nią postępujące skomplikowanie zjawisk społecznych dysponujących w porównaniu z nim coraz bardziej ograniczonym zestawem metod³. Momentu oddziaływania książki nie można izolować od zasadniczych elementów procesu czytelnictwa: od książki lub czasopisma będących punktem wyjścia, od czytelnika, dla którego są one przeznaczone, i od zachodzącego między czytelnikiem a książką stosunku uwarunkowanego przemianami historycznymi i społecznymi. Oddziaływanie książki jest więc konsekwencją następstwa zjawisk. Może ono być w pełni zbadane tylko w odniesieniu do tła, z jakiego wyrasta. Stąd wywodzi się częsty postulat dotyczący konieczności krzyżowania metod w badaniach czytelniczych⁴.

Przyjmując definicję Kreutzowską I. Lepalczyk metodą badań czytelnictwa nazywa

taki system postępowania, który doprowadzi do sformułowania prawdziwych sądów o stanie, poziomie i czynnikach kształtujących czytelnictwo oraz o roli słowa drukowanego w życiu jednostki i społeczeństwa⁵.

Metody badań nad czytelnictwem są zaczerpnięte z psychologii i nauk społecznych. Stosowane wcześniej w innych dyscyplinach, osiągnęły tam wysoki stopień precyzji naukowej. Lepalczyk wyróżnia następujące metody badania czytelnictwa: obserwację, badanie wytworów czytelników, testy i eksperyment, podkreślając potrzebę dobrej znajomości środowiska ze strony badającego⁶. Interesująca nas szczególnie dziedzina funkcji wychowawczych literatury czytanej przez młodzież grupuje badaczy o zainteresowaniach z pogranicza historii i teorii literatury, pedagogiki, psychologii i estetyki.

Badania czytelnicze są nacechowane, szczególnie na przestrzeni ostatniego dwudziestolecia, dążeniem do określenia możliwości pedagogicznego oddziaływania książki i wychowania poprzez książkę w myśl potrzeb społecznych aktywnej i twórczej osobowości⁷.

³ A. Przeciławska, *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*, Warszawa 1967, s. 28.

⁴ Por. A. Przeciławska, *Pedagogiczne aspekty badania czytelnictwa*, „Bibliotekarz” 1962, nr 3/4; I. Lepalczyk, *Jak badać czytelnictwo*, „Oświata Dorosłych” 1957, nr 4.

⁵ *Ibidem*, s. 189—190; M. Kreutz, *Podstawy psychologii. Studium nad metodami i pojęciami współczesnej psychologii*, Warszawa 1949, s. 21.

⁶ Lepalczyk, *op. cit.*, s. 190—195.

⁷ Charakterystykę badań czytelniczych w tym okresie podają m.in.: H. Preciszewska, *Przegląd literatury dotyczącej czytania i czytel-*

Wypowiedzi dotyczące miejsca i roli czytelnictwa we współczesności przypisują książce znaczenie szczególne. Składają się na nie zwielokrotnienie poznania i praktyki życiowej, wprowadzanie w zagadnienia związane z psychiką człowieka oraz przygotowanie go do funkcjonowania zawodowego i społecznego, zaspokajanie jego potrzeb estetycznych i intelektualnych. Aczkolwiek nie stwierdza się w badaniach wpływu takich publikatorów, jak radio, film czy telewizja, na zmniejszenie się czytelnictwa, a kontakty z dziełem literackim uznaje się za głębiej rozwijające osobowość niż zetknięcie z innymi dziedzinami sztuki, wychowawcza aktualność książki wydaje się jednak być ograniczona dominacją współczesnych środków przekazu, zwłaszcza filmu i telewizji, spełniających jako odrębne formy oddziaływania odmienne funkcje z racji tworzywa, którym operują⁸. Nowoczesne środki przekazu, wyznaczające i stymulujące bohaterów uznawanych czy przyjmowanych za wzory już w okresie dziecięcym, zdają się kwestionować wyobrażenie o optymalnym oddziaływaniu książki, przy może silniejszym i trwalszym oddziaływaniu innych środków. Fakty te wymagają, by badający zagadnienie oddziaływania literatury skierowali uwagę na sfery zależności, pokrewieństw czy nakładania się zakresów wpływów różnorodnych form przekazu oraz na znaczenie „wzmocnień” uzyskiwanych przez odpowiednie ich połączenie z recepcją utworu literackiego.

Szczególną integracyjną rolę w stosunku do kontaktów z książką i innymi przekazami kultury ma spełniać szkoła, która włączając je w materiał programowy i koncepcję wychowawczą winna mieć ambicje scalania i ukierunkowania oddziaływań wychowawczych rodziny, organizacji, a także książki i innych środków przekazu. Współczesne przysposobienie czytelnicze ze względu na funkcjonowanie książki w powiązaniu z innymi środkami przekazu powinno zawierać wiedzę o radiu, filmie i telewizji niezbędną do samodzielnej konfrontacji i wartościowania przeżyć płynących z uczestniczenia za pomocą tych środków w dorobku kulturalnym ludzkości.

Na podkreślenie zasługuje podnoszony w badaniach czytelniczych problem nienadążania szkoły za tempem współczesności, na które wrażliwiej reagują zainteresowania i postawy młodzie-

nictwa, „Chowanna” 1958, s. 7/8; W. Walentynowicz, *Podstawy czytelnictwa powszechnego*, Wrocław 1970, s. 99—118.

⁸ Por. K. Czarniecki, *Rola lektury w życiu czytelnika*, Katowice 1971, s. 105; Parnowski, *op. cit.*, s. 44; Przecławska: *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*, s. 188; *Młody czytelnik a współczesność*, Warszawa 1966, s. 108—119.

ży. Czyni to ją nieprzygotowaną do rozwiązywania nowych problemów. Stąd obciąża się odpowiedzialnością szkołę za powstawanie trudnych sytuacji wychowawczych⁹. W związku z powyższym niezwykle istotną sprawą jest praca nad koncepcjami programowymi i metodycznymi, które pozwoliłyby szkole na zaspokajanie potrzeb współczesności związanych z wszechstronnością przeżyć kulturalnych.

Momentem stanowiącym o trwałych możliwościach oddziaływania literatury wydaje się być fakt wynikających z procesu czytania konieczności ustosunkowania się do przyswajanych treści, potrzeby rozwiązywania problemu, udziału w dialogu zachodzącym między czytelnikiem a książką, jej dopełnienia, które ma miejsce w pełnym milczeniu i ciszy kontakcie z literaturą kryjącym w sobie zawsze możliwości powrotu¹⁰.

O wpływie wychowawczym książek, pojmowanym najczęściej jako oddziaływanie na kształtowanie się postawy moralnej, tworzenie w drodze przeżyć i refleksji własnego systemu wartości, decyduje:

- łączenie walorów wychowawczych książek z talentem pisarza uwzględniającego współczesne potrzeby pedagogiczne, psychikę i zainteresowania odbiorcy, wydobywającego ze współczesności istotne i typowe dla niej pierwiastki;
- równowaga tendencji poznawczych i wychowawczych z walorami artystycznymi utworów;
- konwencja książki młodzieżowej, której przypisuje się szczególną nośność wychowawczą, z jej przygodowością, tajemniczością sytuacyjną, wartką akcją, wyrazistym bohaterem i pogodnym nastrojem¹¹.

Zwraca uwagę etyczny, a nie estetyczny charakter oceny wartości treściowej utworu, będącej głównym ośrodkiem zainteresowania młodzieży. Takie elementy utworu, jak bohater, akcja, problematyka, autor (czasem gatunek lub rodzaj literacki), decydują o pozytywnym stosunku czytelnika do lektury. Zainteresowania utworem zmieniają się z wiekiem. Wczesnodziecięce zaję-

⁹ Problem ten sygnalizują w szczególności Przecławska: *Młody czytelnik a współczesność*, s. 80—92, 120—127; *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*, s. 209—211, oraz M. Walentyłowicz, *Przygotowanie czytelnicze absolwentów szkoły podstawowej*, Warszawa 1961, s. 146.

¹⁰ J. Iwaszkiewicz, *Gawęda o książkach i czytelnikach*, Warszawa 1959, s. 18.

¹¹ I. Lepalczyk, *Problemy czytelnicze uczniów szkół średnich*, Warszawa 1965, s. 51; A. Makarenko, *Znaczenie wychowawcze literatury dla dzieci*, [w:] *Dzieła*, t. 7, Warszawa 1957, s. 129—138; J. Pieter, *Czytanie i lektura*, Katowice 1960, s. 237.

cie się zdarzeniami akcji i postaciami jako działającymi bohaterami akcji przenosi się na osoby, ich problemy i konflikty, na zagadnienia filozoficzne, etyczne i społeczne istotne dla potrzeb formowania światopoglądu, dla intuicyjnego poszukiwania własnego miejsca w świecie. Odczucie wartości formalnych zjawia się jako faza późniejsza. Zrozumienie treści utworów warunkowane jest posiadaniem zasobem wiadomości, słownictwa, umiejętnością myślenia i ogólnym poziomem umysłowym czytelników oraz zakresem ich doświadczeń osobistych¹².

Zarówno rozumienie utworu, jak i zmiana naiwnego, infantylnego stosunku do wydarzeń na zainteresowania osobowością i problematyką lektury czy umiejętność odczucia jej wartości formalnych wydają się być uzależnione od odpowiedniej wprawy, przygotowania do recepcji lektury dokonywanego przede wszystkim poprzez kierowane zetknięcie z utworem w programie szkolnym.

Bezpośredni (rzadki) lub pośredni (częściej uchwytny) wpływ książki uzależnia się od dostosowania jej do wieku i indywidualnych potrzeb czytelnika, od jego zainteresowań, a także od liczby przeczytanych książek o pokrewnej tematyce¹³.

Elementem dzieła literackiego mającym największy wpływ wychowawczy jest bohater literacki, który zaspokaja stałą tendencję odbiorcy do identyfikacji, stając się wzorem moralnym lub częściej problemem wymagającym rozwiązania. Potwierdza się wpływ lektury na kształtowanie się wzorów osobowych młodzieży, która wybiera ulubionego bohatera spośród książkowych postaci historycznych, zwłaszcza Sienkiewiczowskich. Towarzyszy temu określanie cech bohatera, np. takich jak patriotyzm, w aspekcie historycznym. Brakuje zrozumienia pojęcia patriotyzmu współczesnego ujmowanego w kategoriach solidnej, codziennej pracy, zdobywania wiedzy według obecnych potrzeb¹⁴.

Niewątpliwie sytuacja taka spowodowana jest przez ogranicze-

¹² U. Krauze, *Problemy percepcji lektury w nauczaniu języka polskiego w szkole średniej*, „Biuletyn Polonistyczny” 1968, s. 32; J. Kułpa, *Stosunek młodzieży do lektury*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP Kraków” 1962, s. 12; W. Szyszkoński, *Młodzież a lektura szkolna*, Kraków 1968, s. 20.

¹³ S. Baley, *Literatura dla dzieci a etyka*, „Ruch Pedagogiczny” 1946, nr 4.

¹⁴ Por. A. Przecławska, *Problemy czytelnictwa uczniów w pracy bibliotekarza*, [w:] *Biblioteki szkolne w Polsce Ludowej*, red. F. Popławski, cz. II, Warszawa 1969, s. 308; E. Eruchowicz, *Wartości patriotyczne w czytelnictwie młodzieży*, [w:] *Z badań nad czytelnictwem i literaturą dla młodzieży*, red. A. Przecławska, Warszawa 1970, s. 209 i n.

nie możliwości wyboru bohatera w ramach lektury obowiązkowej oraz dostępu do lektury indywidualnej, zawartość programów telewizyjnych, tematykę filmową, a także nawyki lekturowe uzależnione od środowiska.

Mimo przeważającej liczby prac o charakterze rejestracyjnym, ukazujących obraz zainteresowań czytelniczych udokumentowany pokaźnym materiałem ilościowym, istnieje szereg prac badawczych próbujących określić konstruktywne oddziaływanie lektury na młodzież. Stosując daleko posuniętą ostrożność w formułowaniu uogólnień o procesach trudnych do uchwycenia w krótkim okresie, dochodzi się w badaniach czytelniczych do wniosku, że wpływ książki polega przede wszystkim na pobudzeniu refleksji osobistych czytelnika, na zwielokrotnieniu jego indywidualnego doświadczenia¹⁵. Należy przychylić się do stanowiska, iż siłę oddziaływania lektury można określić w dużym stopniu na podstawie analizy śladów pozostawionych przez nią w psychice młodzieży¹⁶. Przeżycie utworu pobudzające do refleksji, a szczególnie do wyboru spośród postaci w nim występujących wzoru do naśladowania świadczy niewątpliwie o dużej sile oddziaływania literatury pięknej na młodzież. Prace zwracające uwagę na wpływy wychowawcze lektury wprowadzonej do programu szkolnego sygnalizują istnienie oddziaływania na kształtowanie postaw, światopoglądu i postępowanie młodzieży, zastrzegając jednak, że jest ono trudno uchwytne¹⁷.

Wypowiedzi badaczy dotyczące siły i zakresu oddziaływania literatury w wielu wypadkach nacechowane są sceptycyzmem. Należy jednak przypuszczać, że mogły tu zawinąć braki metodologiczne, trudności w doborze właściwych metod badawczych, zbyt mały zasięg obserwacji, słaba analiza przeżyć czytelniczych czy pomijanie zagadnień docierania książki do czytelnika¹⁸. Lektura szkolna wzbogaca indywidualne doświadczenie ucznia, które jest spożytkowane przez niego w działaniu w miarę potrzeb i zaistniałych sytuacji czy napotykanym problemom. Korzyści te dotyczą kontaktów ze społecznością szkolną, umiejętności współży-

¹⁵ Przeclawska, *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*, s. 17.

¹⁶ L. Miękinia, *Pod urokiem Sienkiewicza. Przyczynek do badań nad czytelnictwem młodzieży szkół zawodowych*, „Ruch Pedagogiczny” 1964, nr 2.

¹⁷ K. Zabrodzka, *Rola książki w życiu młodzieży*, [w:] *Materiały z badań czytelniczych*, red. i przedmowa A. Przeclawskiej, Warszawa 1963.

¹⁸ Por. R. Miller, *Problematyka badań nad czytelnictwem dzieci i młodzieży z pedagogicznego punktu widzenia*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1960, nr 1.

cia z rodziną i przyjaciółmi, właściwego odnoszenia się do pracy, nauki, poprawnego zachowania w sytuacjach towarzyskich.

Formy realizowania sytuacji czy cech bohatera poznanych poprzez lekturę obejmują rzadkie, infantylne naśladowanie działań postaci, typową dla wieku i środowiska zmianę poczucia moralnych rzutu na postawy oraz perspektywiczny, rzutu na przekonania, światopogląd i samowychowanie stosunek do wartości humanistycznych, a także zdolność rozwiązywania problemów. Na uwagę zasługuje potrzeba uwzględniania w programie nauczania problemów o tematyce wyprzedzającej zainteresowania odbiorcy, ujmującej zagadnienia filozoficzne, etyczne i społeczne istotne dla formowania światopoglądu, mające pobudzić młodzież do dostrzeżenia problemów i intuicyjnego poszukiwania rozwiązań¹⁹.

Ważne wydaje się przesłedzenie, w jakiej mierze zwielokrotniające wpływ lektury czynniki dydaktyczne są aktualnie wykorzystywane przez nauczycieli i w jakiej mierze powinny być wprowadzane w zależności od podawanych treści.

Należy także zdawać sobie sprawę z faktu, że ocena wychowawczej wartości utworu wymaga nie tylko zbadania kierunku jego oddziaływania na odbiorcę, lecz również określenia sposobu przenikania tendencji pedagogicznej w utworze i jej współgrania z poziomem artystycznym dzieła. Zadania te stanowią mogą wdzięczne pole dla dalszych zainteresowań badawczych.

¹⁹ J. Weber, *Wpływy wychowawcze literatury pięknej w aspekcie badań przeprowadzonych wśród uczniów klas VIII szkół podstawowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”. Nauki Humanistyczno-Społeczne, S. I, z. 71, Łódź 1970, s. 83—104.

